

Aleksandra Ciechomska

Instytut Literatury Polskiej

Wydział Polonistyki

Uniwersytet Warszawski

Zapomniane ogniwo polskiej estetyki fenomenologicznej. Twórczość Ady Werner-Silberstein w kontekście literaturoznawstwa trzech pierwszych dekad XX stulecia

Rozprawa poświęcona jest twórczości Ady Werner-Silberstein. Na twórczość tę składa się działalność naukowa, wskazująca na prekursorską rolę badaczki w ustanawianiu nowoczesnej, zorientowanej fenomenologicznie estetyki polskiej, oraz działalność społeczna, w znacznej mierze dotycząca emancypacji kobiet. Oba pola aktywności zostały potraktowane jako wzajemnie ze sobą związane i wzajemnie dopełniające się. Celem pracy jest ukazanie oryginalności i wielowymiarowości twórczości Silberstein. Twórczości dotąd nie tylko niepodjętej, ale nawet niedostrzeżonej. Materiału do pracy dostarczają przede wszystkim rozprawy badaczki opublikowane w latach 1899–1912, z wyłączeniem jej dysertacji doktorskiej, oraz trzy książki szwedzkiej feministki i pedagoga, Ellen Key, przełożone na język polski przez Silberstein. Materiałem porównawczym służą wybrane prace Romana Ingardena, Konstantego Troczyńskiego i Stefanii Skwarczyńskiej, które stanowią kontekst dla interpretacji stanowiska Silberstein przedstawionego we *Wstępie do Estetyki Nowoczesnej*, jedynej polskojęzycznej książce bohaterki niniejszej rozprawy i zarazem pierwszej polskojęzycznej próbie podjęcia kwestii estetycznych w świetle wczesnej myśli fenomenologicznej Edmunda Husserla .

W rozdziale pierwszym rekonstruję dostępne dziś (i w znacznej mierze jedynie fragmentaryczne) informacje o życiu i dokonaniach Silberstein, na które składa się nie tylko działalność naukowa, ale także aktywność translatorska. Wykazuję, że były wszelkie podstawy, by przedsięwzięcia bohaterki mojej rozprawy pojawiły się w polu widzenia ówczesnych uczonych oraz współczesnych nam badaczy. Następnie rekapituluję zawarte we *Wstępie do Estetyki Nowoczesnej* założenia, które koncentrują się wokół zagadnień przedmiotu, zadań i metod estetyki. Przedstawienie stanowiska badaczki – zmierzającej do ustanowienia naukowej, tj. wspartej na mocnych racjonalnych podstawach, wiedzy o przedmiocie estetycznym, niepomijającej jednak podmiotowego obcowania ze sztuką (kwestia przeżycia estetycznego) – poprzedza zestawienie dwóch najważniejszych w ówczesnej estetyce filozoficznej metod

analizy „piękna”: skupionych na samym przedmiocie oraz stawiających na wyzwalaną przez ten przedmiot podmiotową reakcję intelektualno-afektywną, których reprezentantami są Theodor Lipps (dający prymat podmiotowemu przeżyciu przedmiotu) oraz Hans Cornelius (zorientowany na przedmiot). W rozdziale tym uwzględniam również polskie stanowiska w tej sprawie z początku XX wieku, wyznaczające najbliższy kontekst dla propozycji Silberstein. Refleksja polskich badaczy nad problemami estetyki w pierwszej dekadzie XX wieku dotyczyła w dużej mierze właśnie kwestii „naukowości” dyscypliny, a tym samym zagadnienia obiektywności – subiektywności przeżyć estetycznych. Przywołuję alternatywne wobec siebie koncepcje Michała Sobieskiego i Jakuba Segala. Zarysowanie ich poglądów umożliwia interpretację stanowiska Silberstein, wedle której specyfika metody estetyki nowoczesnej polega na zespoleniu obu podejść: obiektywistycznego (przedmiotowego) i subiektywistycznego (podmiotowego).

W samym literaturoznawstwie stanowisko takie wypracowali w latach 30. Roman Ingarden i Konstanty Troczyński. Ich propozycje referuję w rozdziale drugim, tutaj też analizuję wybrane prace Stefani Skwarczyńskiej, w których także zaznaczyły się inspiracje fenomenologiczne. Najpierw rekonstruję dyskusje toczące się podczas konwersatoriów estetycznych prowadzonych przez Ingardena w latach 1934–1937 przy Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Przedstawienie rozmów na temat podmiotowego i przedmiotowego podejścia do oceny estetycznej oraz ujęcia procesu odbiorczego pozwala odczytać koncepcje estetyczne (i literaturoznawcze) fenomenologa rozwijane przez niego w kolejnych latach jako zastanawiająco zbieżne z tymi, które nieznana mu, jak wszystko wskazuje, Silberstein wysunęła niemal ćwierć wieku wcześniej. W podrozdziale tym uwzględniam także stanowiska poszczególnych uczestników lwowskich spotkań. Następnie poddaję analizie projekt morfologii literatury Troczyńskiego, który – zachowując pewne związki z fenomenologią – również wypracowuje niedychotomiczną koncepcję dzieła i nauki o literaturze, osłabiającą opozycję podmiotowo-przedmiotową. W ostatnim podrozdziale rozważam koncepcję genologiczną Stefani Skwarczyńskiej, dotyczącą konstruowania pojęcia gatunku. Staram się dowieść, że stanowisko badaczki, zgodnie z którym przedmiot genologii nie byłby rozważany w kategoriach genologicznego aprioryzmu, nawiązuje do myśli Ingardena i jego rozpoznań na temat pojęcia istoty ogólnej dzieła. Celem tego rozdziału jest wykazanie, że problemy postawione w pracach Ingardena, Troczyńskiego i Skwarczyńskiej w znacznej mierze odpowiadają kwestiom, których podjęcie umożliwiło już podejście badawcze Silberstein oraz kierunek jej myślenia o estetyce fenomenologicznej.

Rozdział trzeci ma odmienny charakter niż pozostałe części pracy. Dotyczy pism szwedzkiej feministki, Ellen Key, których przekładu dokonała Silberstein. Zaczynam od analizy polskiego dyskursu emancypacyjnego z przełomu wieków XIX i XX oraz początku XX stulecia. Odtworzenie tej części dorobku Silberstein nie mogło bowiem obyć się bez pytania o jego znaczenie jako reakcji na społeczne i kulturowe realia czasów, w których powstawał. Znamienne okazują się jej ujęcia kwestii kobiecej, polemiczne wobec postulatów równouprawnienia oraz wobec mizoginicznych poglądów filozoficznych reprezentowanych m.in. przez Arthura Schopenhauera, Friedricha Nietzschego i Ottona Weininger. Dowartościowywanie różnicy płciowej, ówczasie dokonywane między innymi przez Zofię Naikowską i Kazimierę Bujwidową, odpowiada założeniom Key, które nie skupiają się wyłącznie na zagadnieniach podmiotowości, płciowości czy seksualności, ale wychodzą poza te problemy i odnoszą się również do społecznych sfer życia (koncepcja „macierzyństwa społecznego”), co pozwala postrzegać myśl szwedzkiej działaczki jako w pewnej mierze prekursorską wobec koncepcji Luce Irigaray i Karen Barad (oczywiście przy uwzględnieniu wszelkich różnic, wynikających z odmienności ich paradygmatów i kontekstów myślowych). Refleksja nad tymi zagadnieniami prowadzi do wyznaczenia perspektywy interpretacyjnej, która umożliwi rozpoznanie podobnego wektora kierunkowego w podejmowanych przez Silberstein aktywnościach dyskursywnych. Dzięki temu można sprobematyzować przekłady dokonane przez autorkę *Wstępu...*, a także rozpatrzeć prace Key jako jedno z możliwych i bardzo prawdopodobnych źródeł inspiracji jej (tj. Silberstein) światopoglądu naukowego.

Drużę część tego rozdziału poświęcona jest problemowi przekładu feministycznego, który wpisuje się w paradygmat interwencjonistycznego myślenia o translacji. Zarysowuję perspektywę feministyczną w badaniach nad historią i polityką przekładu. Translatorska działalność Silberstein, określona przeze mnie (za pośrednictwem Ewy Rajewskiej) jako „twórczość niepozorna”, służy przykładem wczesnej realizacji tego paradygmatu. Podrozdział stanowi punkt wyjścia do analizy funkcjonowania przekładów dokonanych przez Silberstein w prasie kobiecej na początku XX wieku. Materiału do badań dostarczają wybrane periodyki: „Ster”, „Na Posterunku” (którego badaczka była współpracowniczką), a także najwcześniejszego z nich, „Bluszczu”. Prześledzenie tego materiału pozwala zauważyć cyrkulację pism Key w przekładach Silberstein wśród ówczesnych polskich emancypantek. Oprócz powracającej w licznych wypowiedziach zgodności światopoglądowej z myślą szwedzkiej feministki, zauważyć można także przeniesienie z jej prac – czyli z przekładów Silberstein – określonych wyrażen. Wykazuję, że dyskurs translatoryczny autorki *Wstępu...*, choć w formie metatekstu zachowany śladowo, a jako tekst potwierdzony trzema przekładami,

stanowi ważną część kobiecych ruchów emancypacyjnych. To z kolei pozwala uznać Silberstein za myślicielkę, zaangażowaną również w sprawę zmiany świadomości społecznej.

W podsumowaniu dysertacji rekapitułuję przeprowadzone rozważania, zastanawiając się nad specyfiką twórczości Ady Werner-Silberstein w kontekście późniejszych, sformułowanych w latach 30. XX wieku, koncepcji literaturoznawczych i filozoficznych, w których podejmowane były kwestie swoistości nie tylko estetyki, ale i pozostałych nauk humanistycznych oraz próby zdefiniowania ich przedmiotu poza opozycją subiektywizm – obiektywizm. Z kolei zestawienie myśli badaczki z niektórymi o bez mała wiek późniejszymi, propozycjami metodologicznymi i praktykami badawczymi w tzw. nowej humanistyce, pozwala wyeksponować oryginalność i nowatorstwo jej koncepcji, a przy okazji podważyć kontrowersyjne wykładnie owej „nowości”.

Zaprezentowane w rozprawie interpretacje praktyk Silberstein wskazują na konieczność uwzględnia myśli badaczki w refleksji nad początkami polskojęzycznej fenomenologii w literaturoznawstwie i estetyce. Rekonstrukcja projektu Silberstein jednoznacznie bowiem zaświadcza, że o dwie dekady wyprzedził on polską estetykę fenomenologiczną i inspirowane nią literaturoznawstwo. Nowatorska propozycja metodologiczna, ale także zamierzone interwencje w polu społecznej świadomości, pozwalają uznać autorkę *Wstępu...* za kobietę-humanistkę, nie „klasycznie nowoczesną”, ale właśnie „nową”. „Nowość” w wydaniu Silberstein obejmuje więc zarówno oryginalne (i w pełni profesjonalne) rozwiązanie istotnego problemu metodologicznego, jak i zaangażowanie w sprawy społeczne.

AGiedamska